

Sara Mitschke

Negotiating language practices and policies in Sorbian-German families in Upper Lusatia (Negocjacje praktyk językowych i polityk językowych w łużycko-niemieckich rodzinach na Górnych Łużycach)

Streszczenie rozprawy doktorskiej przygotowanej pod kierunkiem promotorki
dr hab. Nicole Dołowy-Rybińskiej, prof. IS PAN

Przedmiotem rozprawy jest szeroko pojęta rodzinna polityka językowa w rodzinach językowo mieszanych małżeństw na Górnych Łużycach w Niemczech, starających się przekazać oba języki, mniejszościowy łużycki oraz większościowy niemiecki. W doktoracie tematyzuję negocjacje rodzinnych praktyk językowych w sytuacji, gdy jeden z rodziców nie mówi po łużycku (i często nie rozumie tego języka). Tło indywidualnych decyzji językowych w pojedynczych rodzinach stanowi sytuacja społeczności łużyckiej, która dąży do zachowania swojego języka i zapobiegania zmianie językowej na niemiecki. Jednocześnie nie jest ona w pełni świadoma zakorzenionych przyzwyczajeń językowego podporządkowania się i dostosowania się do niemieckojęzycznych mieszkańców regionu, prowadzących do zmniejszania się przestrzeni łużyckojęzycznych, w których łużycki może być używany bez kwestionowania. Oprócz negocjacji używania języków, ważnymi tematami pracy są zatem konkretne praktyki językowe i strategie używania języków oraz (indywidualne) postawy wobec języków i (społeczne) ideologie językowe.

Praca składa się z części teoretycznej i empirycznej. Po wstępie, rozdziały 2 do 5 przedstawiają kolejno tło teoretyczne, na którym opierają się moje badania, kontekst łużycki na Łużycach w Niemczech, decyzję badania językowo mieszanych rodzin w regionie katolickich Górnych Łużyc oraz moją pozycję jako badaczki, i w końcu metodologie badawcze, które obejmują podejście biograficzne i częściowo etnograficzne. W empirycznych rozdziałach od 6 do 10 przedstawiam najpierw sześć uczestniczących w badaniach rodzin, a następnie omawiam osobno praktyki językowe, postawy wobec języków i ideologie językowe oraz zarządzanie językami w oparciu o przekaz uczestników. Rozprawę zamyka dyskusja podsumowująca obserwacje i wyniki przedstawione w poprzedzających rozdziałach.

Stosunkowo młoda, ale w ciągu ostatniej dekady nabierająca rozpędu domena badań rodzinnej polityki językowej czerpie z badań wielu dyscyplin oscylujących wokół problematyki wielojęzyczności. Należą do nich badania psycholingwistyczne oraz badania w obrębie lingwistyki stosowanej dotyczące dwujęzycznej akwizycji języków, jak i socjalizacji językowej. Wywodząc się z badań nad polityką i planowaniem językowym, badacze rodzinnej polityki językowej odwołują się oczywiście do tworzonych modeli, uzupełniając je lub poddając je dyskusji w odniesieniu do specyficznych cech pozainstytucjonalnego kontekstu, jakim jest rodzina. Ważną rolę dla tych badań odgrywają także badania nad postawami wobec języków oraz ideologiami językowymi, które nie tylko odzwierciedlają motywacje konkretnych praktyk poszczególnych rodzin i jej członków, ale także warunki społeczne, w których odbywają się negocjacje używania języków. Wprowadzając terminologię badań nad wielojęzycznością, akwizycją językową i socjalizacją językową, postaw wobec języków i ideologii językowych oraz polityki i planowania językowego, argumentuję, że rodzina jest idealną domeną, kontekstem lub przestrzenią badania różnych sił, które wpływają na używanie języków. Jest łącznikiem między przestrzenią publiczną i prywatną.

Pokazuje także interakcję między poziomami makro i mikro oraz między jawnym, otwartym i ukrytym, domnianym.

Łużyce jako teren zamieszkały przez serbołużycką mniejszość narodową lub etniczną stanowią specyficzny ze względu na wielojęzyczność kontekst badań nad rodzinną polityką językową. Podobnie jak społeczności imigranckie, mniejszości autochtoniczne doświadczają hierarchicznych relacji między językiem mniejszościowym i językiem dominującym. Wynikająca z tego presja wspiera zmianę języka w stronę języka dominującego. W przypadku mniejszościowych społeczności autochtonicznych presja ta jest doświadczana przez członków kolejnych pokoleń. Fakt ten zmniejsza pozorne korzyści w porównaniu do rodzin, w których tylko jeden rodzic używa języka mniejszościowego z dziećmi, a pozostałe osoby z otoczenia mówią językiem dominującym. Chociaż członkowie autochtonicznych mniejszości mają dostęp do szerszej społeczności posługującej się językiem mniejszościowym oraz do edukacji instytucjonalnej, w której nauczany jest język mniejszościowy, to socjalizacja językowa odbywa się w kontekście stopniowej społecznej zmiany językowej. Ta z kolei może rozszerzyć się na domenę domową i hamować wysiłki na rzecz utrzymania języka mniejszościowego. Rozdział wprowadzający do kontekstu serbołużyckiego na Łużycach w Niemczech szczegółowo przedstawia tło, na którym zachodzą indywidualne procesy negocjacji dotyczące wyboru języka, uwzględniając w szczególności regionalną sytuację katolickich Górnych Łużyc, obszaru, w którym przeprowadzone zostały badania terenowe stanowiące materiał do analizy.

Aby uwzględnić zmieniające się praktyki, postawy i podejście do używania języków, w badaniach terenowych korzystałam z narracyjnych wywiadów biograficznych. W rozmowie z młodszymi członkami rodzin korzystałam z metody rysowania portretów językowych, kreatywnego wstępu do rozmowy o językach i mówieniu. Metodologie biograficzne uzupełniłam o etnograficzne obserwacje uczestniczące, pozwalające uchwycić praktyki językowe zachodzące w momencie interakcji. Badania terenowe przeprowadzone zostały między wrześniem 2021 r. a lutym 2022 r. Analiza w rozdziałach empirycznych bazuje na 19 narracyjnych wywiadach biograficznych przeprowadzonych z dwunastoma rodzicami z sześciu rodzin i z siedmiorgiem spośród ich dzieci w wieku 13, 15, 16 (2×), 17, 28 i 30 lat, a także na rozmowach wokół portretów językowych czworga dzieci w wieku 10 (2×), 11 i 12 lat.

Po wprowadzeniu przedstawiającym w spójny sposób każdą z uczestniczących w badaniach rodzin oraz najważniejsze występujące w nich wzory używania łużyckiego i niemieckiego języka, w kolejnych trzech rozdziałach omawiam – zgodnie z trójdzielny modelem polityki językowej Bernarda Spolskyego – praktyki językowe, postawy wobec języków i ideologie językowe oraz zarządzanie językami. W rozdziale o praktykach językowych skupiam się na językowym otoczeniu rodzinnym, przyglądając się ogólnemu „pejzażu dźwiękowemu” dzieci. Chociaż jest on kształtowany przede wszystkim przez praktyki rodziców, sprawczość dzieci również odgrywa rolę. W rozdziale o postawach i ideologiach językowych omawiam stosunek uczestników badań do używania języków w rodzinie i poza nią oraz to, jak postrzegają i oceniają lub wyjaśniają i uzasadniają używanie łużyckiego i niemieckiego w różnych kontekstach. W rozdziale o zarządzaniu językiem zajmuję się w szczególności procesami negocjacji językowych, pojawiającymi się już w poprzednich rozdziałach. W rozdziale tym śledzę funkcjonowanie łużycko-niemieckiej społeczności pod względem używania języków i pozycjonowania się jednostek w jej obrębie. Jest to rozdział, w którym poza podstawowym trójpodziałem polityki

językowej, odwołuję się także do modelu teorii zarządzania językiem w rozumieniu Jiřígo Neustupnego i Björna Jernudda.

Z analizy materiału wynika, że większość rodzinnych polityk językowych omawianych w rozprawie nie jest łużycko-centryczna. Pragnieniu przekazania dzieciom języka serbołużyckiego towarzyszy równoległa chęć przekazania języka niemieckiego. Rodzinne polityki językowe są zatem w większości otwarcie dwujęzyczne. W większości rodzin dzieci używają łużyckiego z łużyckojęzycznym rodzicem i niemieckiego z rówieśnikami. W takich sytuacjach, gdy wolą używać niemieckiego z rówieśnikami, zazwyczaj pewniej czują się w tym języku niż w łużyckim. Niemniej są gotowe używać łużyckiego, gdy ktoś zwraca się do nich po łużycku, przede wszystkim, jeśli są to osoby, których wcześniej nie znały.

Zdroworozsądkowe rozumienie użycia języka na katolickich Górnych Łużycach sugeruje dominującą pozycję języka niemieckiego w stosunku do łużyckiego. Obejmuje to pozytywne nastawienie do niemieckiego jako języka awansu zawodowego i łużyckiego jako języka domu, wspólnoty i przywiązania, a także negatywne nastawienie do łużyckiego jako języka potencjalnie wykluczającego i Łużyczan jako grupy zamkniętej.

Negocjacje wokół decyzji, kiedy ma się w rodzinie używać którego języka, najczęściej nie są prowadzone otwarcie przez rodziców, ale cel dwujęzycznego wychowania dzieci jest raczej negocjowany mimochodem przez to, że niemieckojęzyczni rodzice są albo pozytywnie nastawieni do przekazania łużyckiego przez łużyckojęzycznego partnera, albo się temu nie sprzeciwiają. W rozprawie omawiam świadome i nieświadome decyzje rodziców, które strukturyzują otoczenie językowe oraz stwarzają dzieciom okazje słyszenia i doświadczania obu języków w domu. Dalej omawiam bardziej świadome i otwarcie dyskutowane decyzje o szkole i udziale łużyckiego podczas szkolnej edukacji. Tutaj decyzje różnią się w zależności od tego, czy rodzice uważają szkołę za ważną we wzmacnianiu i kształtowaniu umiejętności łużyckojęzycznych, czy też uważają kontakt z mówionym łużyckim w nieformalnych kontekstach za wystarczający. Wśród form bezpośredniego zarządzania językami wyróżniają się powtarzające się prośby i upomnienia dzieci przez dorosłych, aby mówiły po łużycku. Z drugiej strony, niekiedy zasada dostosowywania się do obecnych w otoczeniu niemieckojęzycznych osób jest tłumaczona dzieciom bezpośrednio. Zamykając dyskusje nad zarządzaniem językami, rozważam istotne dla socjalizacji językowej dzieci czynniki, które nie podlegają zarządzaniu w rodzinach uczestniczących w badaniach. Na pierwszy z nich, jakim jest osobowość rodziców, trudno jest wpływać, ale można go wziąć pod uwagę, myśląc o używaniu języków w rodzinie. Drugi czynnik, podział obowiązków rodzicielskich i płatnej pracy w rodzinie, również nie zawsze podlega swobodnym negocjacjom, ale może mieć duży wpływ na wkład językowy dzieci. Na trzeci wreszcie czynnik, korzystanie z mediów w różnych językach, jest znacznie łatwiej wpływać i świadomie korzystać jego korzyści jako zasobu w socjalizacji językowej.